

ČESKÉ ZEMĚ A VATIKÁN PO ROCE 1918 (1918–2013)

Církevní vývoj v Evropě i v českých zemích byl konfrontován s radikálními proměnami politické krajiny po první světové válce i s myšlenkovými proudy, které se stavěly vůči církvi a její společenské roli kriticky. Nejprve se musel vyrovnat s reformulací pozice církevních kruhů po vzniku Československé republiky v roce 1918. Etablování samostatného státu přineslo do duchovního i církevního života řadu nových podnětů a příležitostí k duchovnímu rozvoji, ale i řadu komplikací. Některé procesy, jež později promluvily do dění, se však již daly do pohybu mnohem dříve, během existence rakouské monarchie. Šlo zejména o problémy, jež se dotýkaly národnostní situace a o její odraz do církevní sféry. Tehdy docházelo také k častému transferu prvků křesťanské tradice do etablojících se nacionálních hnutí a prolnutí tradiční náboženské symboliky s novými nacionálními mýty a symboly. Mnohem zásadnější se však ukázalo střetání s nacismem a komunismem, kdy byla církev vystavena soustavné perzekuci, přičemž zvláště komunistický režim cíleně omezoval církevní instituce a potlačoval náboženský život po celou dobu své existence. Působení vnějšího prostředí působilo však i jako mobilizační faktor, pod jehož vlivem se měnily i podoby církevního života, duchovního a teologického vývoje. V českých zemích se rodily význačné osobnosti, vstupující

jak do církevních, tak společenských diskurzů. Jejich aktivity, stejně jako možnosti projevit se v rámci širších společenských dopadů však limitovaly politické mantinely dané plnou kontrolou církevní činnosti komunistickým mocenským systémem.

Velmi výrazně se v této době proměnilo i papežství samotné. Perioda dvacátého století je zajímavá zejména z hlediska postupné proměny papežů jako mocensky orientovaných monarchů do jejich podoby pastýřské. Zároveň však papežství zasahovalo stále i do veřejného prostoru. Příkladem toho byla zvláště úloha papeže Jana Pavla II., který vedle duchovní ofenzivy zaměřil svůj pontifikát v osmdesátých letech také na ofenzivu demokracie a lidských práv. Tím přispěl k ukončení studené války, pádu železné opony a povzbuzujícím způsobem působil nejen na církevní, ale i občanskou opozici, usilující o zhroutilí vlády jedné strany v Československu.

VZÁJEMNÉ VZTAHY V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ

Vyhlášení národní samostatnosti 28. října 1918 se pro katolíky v českých zemích stalo výrazným bodem zlomu a bylo z jejich strany vnímáno s jistou ambivalencí. Na podzim roku 1918 se totiž rozpadla nejen rakouská monarchie, ale i dosavadní model vztahu církve a státu, charakteristický úzkým propojením církevní a státní moci. Etablování československého státu v roce 1918 přineslo do náboženského života řadu nových podnětů a příležitostí k duchovnímu rozvoji, ale i řadu komplikací. Výrazným rysem poválečné situace bylo razantní prosazení antiklerikálních tendencí, které byly pro českou společnost typické již od druhé poloviny 19. století. V nově vzniklém státě našly živnou půdu silné sekularizační tendence a snahy o „odcírkevnění“ společnosti, které opět měly hlubší příčiny a kořeny než jen mocenský zvrat. Katolická církev již před první světovou válkou ztrácela vliv ve velké části sociálních vrstev, zvláště mezi dělnictvem a ve středních vrstvách a intelektuálním prostředí, a nedokázala adekvátně odpovědět na dynamické procesy, spojené se společenskou a sociální modernizací. Katolické kruhy také obtížně artikulovaly své názory v rámci veřejného prostoru. V komplikované pozici katolicismu v české společnosti se odrážel i vliv prorůstání interpretace minulosti a historických tradic do utváření náboženských i společenských diskurzů. Střetání tzv. pokrokového tábora s představiteli katolicismu našlo již

před první světovou válkou svůj odraz také v politickém životě, když se – především v Čechách – úspěšně prosazovala uskupení akcentující protiklerikální požadavky. Kořeny protikatolické vlny je však třeba hledat i v hlubších proměnách mentality, kdy sociální chování jedince ovlivňovaly ve stále větší míře sekulární tendence, které zasáhly společnost v průběhu 19. století. Jedním z významných důsledků utváření evropské modernity v 19. století se stalo nové vymezení postavení a role jednotlivých církví i náboženství obecně v životě formujících se národních států i každého jednotlivce a víra byla často vymezována pouze pro „nemoderní“ a „zaostalý“ venkov. Navíc v době války obsadili německy národně orientovaní biskupové důležité církevní úřady – v roce 1916 byl jmenován pražským arcibiskupem Pavel Huyn a biskupem v Brně Norbert Klein, představující německé a navíc národně orientované osobnosti, které českým potřebám a zájmům příliš nerozuměly.¹

Radikální protikatolické postoje politických elit v novém státě korespondovaly také s náladami značné části obyvatelstva, pro něž po pádu monarchie symbolizoval katolicismus „obraz nepřítel“. Ve velké části české společnosti se fixovala představa o nesmiřitelnosti mezi katolictvím a českým národem. Dopady první světové války kromě toho zásadně proměnily mapu Evropy, poznamenaly nejen společnost, kulturu, sociální a ekonomické vazby, ale přispěly také ke změnám v duchovní a církevní oblasti. Tyto fenomény se staly určujícím východiskem pro vytyčování plochy, na níž se mělo odehrávat utváření nové podoby vztahů papežství a Československé republiky. Vzájemné vztahy byly také komplikovány tím, že tu vládla určitá oboustranná nedůvěra. Na Čechy se církevní kruhy v Římě nikdy nepřestaly dívat jako na husity, kteří se utkávali ve středověku s katolickou Evropou. Svatý stolec obtížně rozeznával, co lze přičítat náboženskému citění, co české historické tradici a co národnímu citění. Jistý podíl na tom měla i jistá neinformovanost Říma o situaci v českých zemích, případně později v Československu.

¹ K tomu Bohumil ZLÁMAL, *Die Translation des Erzbischofs Kardinal Skrbenský von Prag nach Olmütz im Jahre 1916*, Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien 5, 1978, s. 237–255. Ďrobně k tomuto jmenování z pohledu Svatého stolce srov. AA.EE.SS., Austria-Ungheria, III. periodo, pos. 119, fasc. 475, informace ke jmenování biskupů Huyna a Skrbenského v roce 1916.

Přes všechny spory, nevraživosti a problémy je však třeba zdůraznit, že Svatý stolec byl mezi prvními, kteří uznali Československou republiku, a vídeňský nuncius jako jeden z prvních diplomatů pozdravil československého vyslance ve Vídni na přímý pokyn papeže Benedikta XV. Navázání diplomatických styků mezi Československem a Svatým stolicem se však v podstatě vymezuje lety 1918 až 1920.² Ze strany Svatého stolce byl tento zájem vyjádřen nejprve dopisem papeže Benedikta XV. státnímu sekretáři kardinálu Gasparimu z 8. listopadu 1918, kde projevil vůli vstoupit v přátelské vztahy s různými národy vzešlymi z bývalé monarchie. Svůj postoj papež vysvětloval slovy, že církev nemá na starosti nic jiného než spásu duší, a proto se dovede bez problémů přizpůsobit různým formám států a bez obtíží přijímá všechny teritoriální a politické změny, k nimž v rámci jednotlivých národů a států může dojít. Na základě tohoto dokumentu pak započala vlastní jednání o navázání oficiálních diplomatických styků, k čemuž došlo v září 1919, kdy do Prahy přijel vídeňský nuncius Valfré di Bonzo a přivezl dokument stvrzující uznání Československa Svatým stolicem. Bonzo doprovázel také Clemente Micara, který se stal prvním oficiálním nunciem, tedy papežským vyslancem v Československu. Nunciem byl do roku 1923, kdy byl vystřídán Francescem Marmaggim. Prvním českým vyslancem u Svatého stolce se stal historik Kamil Krofta.³ Později stál v čele české legace Václav Pallier – od dubna 1922 do února 1926 – a Vladimír Radimský, který post zastával od června 1928 do března 1939 a byl tak posledním diplomatickým reprezentantem meziválečného Československa.

Hned v prvních poválečných letech musela papežská diplomacie řešit celou řadu problémů. Velká část věřících v českých zemích, jejichž počet se stále podle výsledků sčítání lidu z roku 1910 oficiálně pohyboval kolem 95 procent, byla v církvi již pouze formálně. Kněží se navíc spíše než promýšlením pastoračních aktivit zabývali spolkovými nebo politickými záležitostmi, což ovlivnilo silně provázání

² K tématu vývoje diplomatických vztahů mezi Československem a Svatým stolicem srov. Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK, *Československo a Svatý stolec. Od nepřítelství ke spolupráci (1918–1928)*, Praha 2012.

³ K působení Kamila Krofta ve funkci prvního vyslance u Svatého stolce srov. Kamil Krofta, *Diplomatický deník: 1919–1922*. Jindřich DEJMEK (ed.), Praha 2009.

Obr. 61 František Kordač (druhý zleva) a apoštolský nuncius Marmaggi (třetí zleva) a další vysocí církevní hodnostáři u příležitosti Marmaggiho nástupu do úřadu papežského vyslance v roce 1923.

státu a církevních kruhů, jež v českých zemích přetrvávalo v mentalitě části duchovenstva od dob josefínských reforem.⁴

Kořeny tenzí uvnitř římskokatolické církve, které se naplno projevíly po skončení války, tkvěly však už ve vývoji církevní a společenské situace na přelomu 19. a 20. století, kdy se reformní hnutí, včetně českých zemí, vyprofilovalo jako obnovný kulturní i teologický proud. Jeho cílem bylo přispět ke změně vnitrocírkevních diskurzů, stejně jako o to usilovali představitelé modernismu v řadě západoevropských zemí. K probuzení činnosti reformního duchovenstva došlo už na sklonku první světové války, kdy se jeho zástupci v září 1918 obrátili na pražského arcibiskupa Huyna s žádostí o obnovu činnosti Jednoty katolického duchovenstva, zakázané episkopátem v roce 1907. Na jaře 1919 vypracovali její radikálně naladěni členové memorandum navrhuující provedení zásadních reforem církevních struktur, v němž byly zahrnuty mimo jiné požadavky demokratizace církevní organizace, zejména svobodná volba biskupů, zřízení československého

⁴ Emilia HRABOVEC, *Reformbestrebungen der tschechischen Priester und die Entstehung der „Tschechoslowakischen Kirche“*, *Römische Historische Mitteilungen* 51, 2009, s. 32.

patriarchátu, zavedení češtiny do bohoslužeb, zdobrovolnění celibátu, liberalizace klášterních řádů a reformy bohosloveckého studia.

K dohodě mezi reformisty a církevní hierarchií však nedošlo. Požadavky na demokratizaci církevních poměrů byly z církevního hlediska nerealizovatelné, Vatikán byl ochoten částečně ustoupit pouze v otázce používání národního liturgického jazyka, i když se obával, že podobné žádosti vznesou i další místní církve, například v Německu či Belgii. Konflikt mezi oficiálním církevním vedením a reformisty se tak dále stupňoval a z nejradikálnější části duchovenstva se etablovala 8. ledna 1920 církev československá. Důležitou skutečností představuje i fakt, že ke vzniku této národní církve přispěl i nedobrý morální stav katolického kněžstva. Z celkových 8 500 kněží jich totiž 1 200 žádalo o tzv. „laicizaci“, což je dle církevního práva označení žádosti o odchod z kněžského stavu do civilního života. Představy oficiálních církevních kruhů o transformaci církevního života byly odlišné než u reformního křídla.

Reakcí na problémy vnějšího i vnitřního rázu měla být snaha o všeobecnou mobilizaci katolíků, mimo jiné také pod hesly větší angažovanosti laiků. Šíření takových impulzů do církevního života však nebylo jen odpovědí na překonání následků krize v českých zemích, ale i součástí univerzálněji pojatých papežských návrhů. Papež Benedikt XV. reagoval na epochu sekularizace a nárůstu politických ideologií takovými kroky, jež měly zachovat sociální a konstitutivní charakter náboženství s ohledem na společenský a kulturní vývoj. Velký význam Benedikt XV. přikládal zejména posílení vzdělanosti, a v tomto směru velice souzněl i s novým pražským arcibiskupem Františkem Kordačem, který byl jmenován v září 1919.⁵ Papež Benedikt XV. pokládal vyřešení otázky nového pražského arcibiskupa za velmi významné, protože liberálně naladění duchovní viděli v bezvládní šanci prosadit kandidáta z vlastních řad.

V prvních letech československého státu představovala hlavní agendu papežských zástupců právě otázka jmenování nových biskupů. Po vzniku republiky totiž odešlo z úřadu hned několik diecézních biskupů. Po Paulu Huynovi za několik měsíců rezignoval také moravský

⁵ Papežovy vize zásadní reformy teologického studia ve smyslu doporučení Svatého stolce podpořili i další představitelé československého episkopátu. – AA.EE.SS, Austria-Ungheria, III. periodo, pos. 7–10, fasc 6, Kordač papeži Benediktu XV. o jednání biskupské konference, Praha 30. 11. 1921.

metropolita Lev Skrbenský z Hříště, který se navíc zotavoval z následků dopravní nehody. Na tento klíčový post moravské církevní správy prosazovala československá vláda předsedu lidovců Jana Šrámka. Vatikán ho však nepovažoval za vhodného kandidáta, protože byl podle jeho názoru příliš angažován v politických záležitostech. Z tohoto důvodu nakonec nominoval oblíbeného kněze Antonína Cyrila Stojana, velkého propagátora cyrilometodějské tradice. Po jeho smrti v roce 1923 se stal nástupcem blízký spolupracovník Leopold Prečan. Velkým úspěchem československé diplomacie bylo vysvěcení tří slovenských biskupů v únoru 1921, kteří nahradili maďarský episkopát. Jednalo se o Karola Kmeťka, Mariána Blahu a Jána Vojtaššáka.⁶ V zásadě šlo o kandidáty, kteří se také těšili důvěře československé vlády. Přestože jednou z nejvlivnějších postav slovenského katolicismu byl Andrej Hlinka, jeho kandidatura na biskupa (uvažovalo se o něm jako o kandidátovi do Košic) neprošla už vzhledem k tomu, že Vatikán vnímal jeho důležitost jako vůdce slovenské katolické strany. Problémy přetrvávaly v těch diecézích, kde zůstali němečtí biskupové, především v Litoměřicích; tamní biskup Josef Gross kritizoval Masaryka i nové poměry a podporoval německé nacionály. Ke zklidnění situace přispělo až jmenování jeho českého spolupracovníka Antonína Čecha světícím biskupem.

Po nástupu papeže Pia XI. (1922–1939), který se klonil k ofenzivnějšímu vystupování církve, se prohloubily spíše konfliktní situace, neboť kurie nasadila vůči československé vládě nekompromisní kurz. Ten se týkal zvláště dalších biskupských nominací, které se mnohdy realizovaly proti vůli Prahy. Vláda vyjádřila například nelibost nad jmenováním Pavola Jantausche apoštolským administrátorem v Trnavě, protože nebylo předem konzultováno s kabinetem. Svatý stolec argumentoval tím, že ani rakouská vláda neměla právo zasahovat do jmenování prozatímních správců diecézí a navíc si československý kabinet nemohl nárokovat privilegia z doby monarchie, kdy byly nominace vzájemně konzultovány.⁷

Největší konflikt, který zasáhl do podoby vzájemných vztahů, se rozhořel kolem vzpomínkové praxe, týkající se odkazu M. Jana Husa.

⁶ Emilia HRABOVEC, *Slovensko a Svätá stolica 1918–1927 vo svetle vatikánských prameňov*, Bratislava 2012, s. 48.

⁷ ASV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, b. 26, fasc 9, zpráva Gasparriho Micarovi, Řím 29. 7. 1922.

Osoba českého reformátora jitrila vztah mezi papežstvím a československým státem již od vzniku republiky. První československá republika totiž prosazovala jako své hlavní a nosné tradice ty ideje, které souvisely s působením M. Jana Husa a s reformací. Katolické tradice byly na oficiální úrovni spíše zatlačovány do pozadí jako nenárodní a cizorodý prvek. Vatikán byl již na debaty týkající se Husova významu a vyjadřující úctu k němu přecitlivělý. Vše vygradovalo v souvislosti s přijetím nového zákona o státních svátcích na jaře 1925. Na základě nové legislativní úpravy byl totiž omezen počet tradičních katolických svátků, především zasvěcených mariánské úctě, které byly zároveň státními svátky. Nově však tento zákon mimo jiné zaváděl svátek M. Jana Husa 6. července, což vyvolalo velké rozladění v papežských kruzích. Diametrálně odlišný výklad důvodů přijetí svátku vykopal mezi Svatým stolcem a vládou hluboké příkopy. V papežských kruzích bylo proto bedlivě sledováno, jak se československá vláda postaví k připomínce Husovy smrti, od níž v červenci 1925 uplynulo 510 let. Státní sekretář Svatého stolce Pietro Gasparri neuznával tvrzení československých představitelů, že zavedením Husova svátku se především zamýšlela oslava muže, jenž se vysoce zasloužil o národní kulturu, nikoli oponenta katolické církve. Představitelé Svatého stolce naopak v Husovi viděli jen symbol zápasu a vzdoru proti nejvyšší autoritě církve. Ve svých polemikách proti zavedení svátku argumentovali třeba i názorem spisovatele Jaroslava Durycha, který Husa označil za „falešného proroka“. Své názory tento známý katolický literát prezentoval především ve známém článku „Staroměstský rynek“ z června 1923, kde velmi barvitě protestoval proti svržení Mariánského sloupu, ale i proti glorifikaci Husovy osoby v prvorepublikových oficiálních tradicích.⁸

Vzhledem k tomu, že za první světové války nemohla připomínka pětistého výročí Husovy smrti důstojně proběhnout, konaly se oslavy v roce 1925 ve velkém lesku. Hlavní část se odehrála na Staroměstském náměstí, kterému vévodila Šalounova socha kostnického mučedníka. Prezident a premiér se sice této velké manifestace účastnili, ale neproslovili během ní žádné projevy. Papežského vyslance Marmaggiho však nejvíce pobouřil fakt, že vedle oficiální účasti politických elit na slavnostech zavlál na Pražském hradě místo prezidentské standarty prapor s husitským kalichem. Celkové vyznění oslav bylo

⁸ Jaroslav Durych *publicista*. Zuzana FIALOVÁ (ed.), Praha 2001, s. 51–54.

ve Státním sekretariátu chápáno jako ponížení katolické církve a provokace, která uráží city katolíků, a oslavy tak roznitily dosud největší konflikt ve vzájemných československo-vatikánských vztazích. Proto večer 6. července nuncius na protest odcestoval z Prahy do Říma. Kuriální místa interpretovala nunciův odjezd pouze jako formální protest, nikoli jako důvod k přerušení diplomatických vztahů. Pražskou nunciaturu vedl poté jako chargé d'affaires Antonino Arata. Incident kolem Marmaggiho protestu a odjezdu ze země rozjitřil politickou situaci a z konzervativních katolických kruhů padaly výzvy, aby lidovci okamžitě opustili koalici. Šrámek to však odmítal kvůli obavám, že by absence jeho strany ve vládě vedla k proticírkevním a protikatolickým agitacím. Mnohem aktivněji vystoupili na obranu papežského nuncia a tím pádem i s kritikou vlády němečtí a slovenští katolíci.

Poté co opadly vlny emocí, v parlamentních volbách v roce 1925 katolické strany posílily a Husovy oslavy v létě 1926 proběhly bez větších incidentů, začala od jara 1927 intenzivní vyjednávání, kde za československou stranu vedl debaty Kamil Krofta a na papežské straně úředník státního sekretariátu Pietro Ciriaci. Nejprve se diskuse soustředily na vyřešení otázky překlenutí rozdílných postojů ke kauze Husových oslav v červenci 1925. Kamil Krofta hned při první rozmluvě s kardinálem Gasparrim nenechal vatikánskou stranu na pochybách, že vláda nemůže pokládat vyřízení této kauzy za meritorní podmínku k jednání a nemůže ani dávat nějaké formální prohlášení. Navrhl, aby otázka účasti vlády na Husových oslavách byla řešena přátelským a smírným způsobem, aniž by se však tento bod dostal explicitně do nějaké dohody, kterou by oba subjekty uzavíraly a která by se tak stala nástrojem ovlivňujícím diplomatické vztahy v budoucnosti.⁹ Vatikánští diplomaté současně vyjádřili naději, že Husovy oslavy budou mít v příštích letech primárně národní, nikoli konfesní (a tedy protikatolický) charakter. Z hlediska Vatikánu představoval tento krok výrazný ústupek.¹⁰ Svatý stolec byl poté připraven projednat s československou vládou nevyřešené církevně politické otázky.

⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Gesandtschaft Rom–Vatikan, Nr. 801, Tschechoslowakei 1927–28, zpráva německého vyslance u Svatého stolce Diega von Bergen o jednáních Kamila Krofta v Římě, Řím 25. 8. 1927

¹⁰ Tento výsledek vzbudil velkou pozornost také v řadách německé diplomacie, která byla překvapena vstřícností Vatikánu vůči československým požadavkům. Srov. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Gesandtschaft Rom–Vatikan,

Výsledkem jednání bylo parafování *modu vivendi* 17. prosince 1927, který byl definitivně schválen 2. února 1928. V rámci *modu vivendi* se podařilo vyřešit ty nejdůležitější a nejspornější otázky. Nejednalo se však o klasický konkordát, protože jeho znění neschvaloval parlament, ale parafovali ho pouze ministři zahraničí obou států. Snahou československé vlády bylo, aby v jednání byly vyřízeny ty otázky, které obsahovaly silný politický náboj a byly častým zdrojem vzájemných nedorozumění v předchozích letech. *Modus vivendi* tak ve svých článcích obsahoval ustanovení o novém rozhraničení biskupství, které by odpovídalo novým státním hranicím Československé republiky. Stanovil i zásadu, že žádná část Československé republiky nebude podřízena ordináři, jehož sídlo je za hranicemi státu, a že rovněž žádná československá diecéze nebude sahat za státní hranice (článek 1). Větší diskuse se ale rozvinula o některých církevních statcích, které po vzniku republiky spravovaly československé úřady. Československá vláda totiž dala po vzniku republiky pod nucenou správu majetky vřatslavského arcibiskupství, ostráhomského arcibiskupství a některé další majetky maďarských biskupství na Slovensku. V této otázce se nakonec dohodlo kompromisní řešení: tento majetek bude prozatímne spravovat zvláštní komise pod vedením slovenského episkopátu a zároveň zůstane pod státní správou do doby, než proběhne rozhraničení, tj. vymezení hranic diecézí a pak i rozdělení jejich majetku (článek 2). Další oblast, která se zde řešila, se týkala působnosti církevních řádů a kongregací na území nového státu – vláda žádala, aby řeholní společenství, pokud to bude možné, vytvořila vlastní národní provincie a nebyla tak spravována ze zahraničí (článek 3). Důležité body se týkaly i jmenování biskupů, kteří museli být politicky spolehliví, což osvědčí také prohlášením loajality vůči československému státu a vládě, a jejich jmenování mělo být nejprve konzultováno s vládou (články 4 a 5) V posledním, šestém článku vláda přislíbila, že se postará o to, aby platná zákonná ustanovení byla co nejdříve přizpůsobena uzavřené dohodě.¹¹

Nr. 801, Tšechoslowakei 1927–28, zpráva ministerstva zahraničí vyslanci u Svätého stolce Diegovi von Bergen, Berlín 8. 9. 1927

¹¹ Masarykův ústav – Archiv Akademie věd ČR, Masarykův ústav (archivní soubor Ústavu T. G. Masaryka ve správě Masarykova ústavu – Archivu AV), fond Edvard Beneš, I. oddíl, kart. 64, text nóty obsahující dohodu o *modu vivendi* mezi Československem a Vatikánem.